

Павлушенко С.М., слухач Інститут державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

ПСИХОТРАВМУЮЧІ ФАКТОРИ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто стрес-фактори бойової обстановки; проаналізовано вплив психотравмуючих факторів на психіку, поведінку та морально-психологічний стан військовослужбовців.

Ключові слова: стрес-фактори; психологічна допомога та реабілітація; посттравматичні стресові розлади.

Постановка проблеми. Військовий конфлікт на території Донецької та Луганської областей змусив військово-політичне керівництво держави, керівний склад Збройних Сил України, командирів (начальників) усіх рівнів військового управління переглянути своє ставлення до питань організації та надання психологічної допомоги та реабілітації.

Разом з набуттям бойового досвіду військовослужбовці, які залучені до операції Об'єднаних сил зазнають фізичних і психологічних травм. Приймаючи участь у бойових діях військовослужбовці тривалий час перебувають в ситуації, яка безпосередньо загрожує їхньому життю, вони опосередковано переживають загибель, поранення та каліцтво своїх бойових побратимів, психологічна напруга підтримується постійними негативними очікуваннями. Крім того, військовослужбовці в бойових умовах знаходяться в стані психічної депривації (deprivation - втрата, обмеження), що викликана неможливістю тривалий час вирішити життєво важливі особисті потреби (тривале розлучення з рідними та близькими, накопичення сімейних проблем).

Створення дієвої системи психологічної допомоги та реабілітації в умовах сьогодення можливо лише за умови розуміння стрес-факторів бойової діяльності та їх впливу на особистість, поведінку та морально-психологічний стан особового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній літературі спостерігається підвищена увага до вивчення стрес-факторів та їх наслідків. Активно вивчаються психологічні наслідки стресу, обумовлених участю в бойових діях: В. Березовець, С. Захарик, М. Зеленова, В. Знаков, І. Ліпатов, В. Стасюк; особливості

реакції людини на вплив різних екстремальних факторів: Ю. Александровський, Є. Лазебна, Н. Тарабріна, М. Корольчук, В. Крайнюк; психологічні наслідки світових війн: Г. Акімов, О. Лобастов, Р.Грінкер, Д.Шпігель; фактори бойової обстановки та їх вплив на поведінку та морально-психологічний стан військовослужбовців: М. Варій, О. Білінов, П. Криворучко, В. Лібін, О. Макаревич, А. Романишин, В. Стасюк, В. Ягупов та ін.

Метою статті є аналіз стрес-факторів та їх вплив на особистість військовослужбовця, його поведінку та морально-психологічний стан.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі бойова діяльність розглядається як вид військової діяльності, що здійснюється в умовах бою (війни), характеризується великою соціально-політичною значимістю, практичним застосуванням зброї та бойової техніки, специфічними цілями (знищення супротивника), екстремальними умовами (небезпека, раптовість, новизна, тощо) й високим напруженням всіх сил військовослужбовців Збройних Сил України [5,10]. Отже, бойова діяльність за своїми основними характеристиками, у тому числі й психологічними, відрізняється від інших видів людської діяльності, вона специфічна за своїми цілями, завданнями, умовами, засобами й психологічного змісту.

Специфіка виникнення різноманітних порушень у суб'єктів бойової діяльності детерміноване комплексним впливом низки екстремальних чинників бойової

Питання психології

обстановки. Загальний аналіз особливостей діяльності особистості в екстремальних умовах свідчить, що незалежно від інтенсивності фізичних та психологічних навантажень структурні зміни морально-психологічного стану особового складу є переважно негативними. Доведено, що лише 25% військовослужбовців, які вперше брали участь у бойових діях, адекватно реагують на бойову обстановку, та в змозі вести активні бойові дії, у решти відбуваються дезорганізація психічної діяльності, у деяких випадках – аж до розвитку патологічних реактивних станів [1,25]. Тому в контексті даного дослідження, доцільно буде провести послідовий та детальний розгляд екстремальних умов бойової обстановки, в яких доводиться перебувати військовослужбовцю з метою ефективного вирішення завдань за призначенням.

Зазвичай у літературі поняття “екстремальні” умови пов’язують із дією на людину екстремальних чинників (стрес-факторів). Існує велика кількість різноманітних екстремальних чинників, які

формують складні умови військової діяльності.

За твердженням вітчизняних фахівців П. Криворучка, І. Ліпатова, О. Макаревича, О. Сафіна, В. Стасюка, О. Тімченка, А. Черкашина та інших, сама думка про майбутній бій викликає зміни у психологічній діяльності особового складу: дискомфорт, страх, переживання, депресію. Психологічне напруження спричиняє невпевненість у зброї, бойовій техніці, командирах, товаришах по службі тощо [1,26].

Колектив науковців кафедри морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного проаналізувавши психологічні дослідження бойових дій у війнах минулих століть і ХХІ ст. вирізняла дві групи чинників, що впливають на бойову діяльність військ: *зовнішні* (об’єктивні умови обстановки) і *внутрішні* (суб’єктивні). Своєю чергою зовнішні чинники поділяються на соціальні, бойові й еколого-ергономічні (рис.1).

Рис.1 Класифікація факторів впливу бойової обстановки на морально-психологічний стан та поведінку особового складу

До *соціальних факторів* належать: ставлення народу до війни, ставлення народу до своєї армії, ставлення народу до противника, згуртованість військового підрозділу, довіра до своїх командирів.

Бойові фактори – це широкий спектр змінних, що визначають ті або інші реакції, стан, поведінку особового складу у бойовій обстановці. Дані психологічних досліджень засвідчили особливий вплив таких бойових чинників, як вид, умови й інтенсивність бойових дій, особливості зброї, надійність

засобів захисту, часові, погодно-кліматичні умови, обсяг і співвідношення втрат сторін.

Еколого-ергономічні фактори відображають специфіку впливу зовнішніх (географічних, природно-кліматичних, техніко-технологічних) обставин та режиму бойових дій (тривалості, частоти зіткнень із противником, ергономічності бойової техніки, ступеня ізоляваності від головних сил, порушення ритмів життєдіяльності) на морально-психологічний стан протидіючих сторін.

Внутрішні фактори – це стійкі сформовані якості особистості військовослужбовця і військового колективу в цілому. До внутрішніх факторів належать *психофізіологічні* та *психологічні*.

Психофізіологічними факторами є: відповідність психофізіологічної конституції і темпераменту військовослужбовця вимогам майбутньої бойової діяльності; стан втоми, стан працездатності; стан фізичного і психічного здоров'я військовослужбовця, наявність бойової психічної травми; рівень нервово-психічної стійкості.

Індивідуально-психологічними факторами є: стан мотиваційної сфери військовослужбовця, її орієнтування на активну участь у вирішенні бойових завдань; наявність бойового досвіду, здатність адаптуватись до бойових умов і дій у складі військового підрозділу; розвиток інтелектуальних та емоційно-вольових якостей відповідно до вимог майбутньої діяльності [2,12].

На думку вітчизняних науковців М. Варія, В. Стасюка, В. Ягупова на психіку військовослужбовців в бойовій обстановці впливають такі фактори:

небезпека – усвідомлення військовослужбовцями обстановки як такої, що загрожує їх життю;

раптовість – різка, неочікувана військовослужбовцями зміна обстановки під час бойової дії;

невизначеність – відсутність, недостатність або суперечливість інформації про умови виконання, зміст бойового завдання або противника;

новизна – наявність раніше невідомих військовослужбовцям елементів в умовах виконання або в самому бойовому завданні (визначається досвідом військовослужбовців);

збільшення темпу бойових дій – скорочення часу на виконання певних дій;

дефіцит часу – умови, за яких успішне виконання завдань можливе не через просте збільшення темпу дій, а наприклад через зміну структури діяльності [1,23].

На думку хорватського військового психолога З. Комара, з огляду на специфічні обставини поля бою, військові на війні можуть відчувати такі стресори:

фізичні: спека, холод, вологість, вібрації, шум вибухів, нестача кисню,

отрути, хімікати, мікрохвильове випромінювання, лазер, зброя спрямованої енергії, радіація;

фізіологічні: нестача сну, дегідратація, недостатнє харчування, погані гігієнічні умови, ослаблення імунітету, виснаження чи недостатня діяльність м'язів та тілесних органів, хвороба, поранення;

когнітивні: погана поінформованість (замало чи забагато інформації), сенсорне перевантаження чи відсутність, двозначність (неясність), ізолюваність, нестача часу чи довготривале очікування, непередбачливість ситуації, бойові правила, проблеми зі здатністю до розрізнення, організаційна динаміка, тяжкий вибір чи неможливість вибору;

емоційні: тривога, страх, паніка (викликані загрозою смерті, поранення, поразки), сум внаслідок втрат, озлоблення, злість, гнів, нудьга через неактивність, конфлікт мотивів, втрата віри [3,84].

За поглядами В. Місюрі, причинами виникнення негативних психічних станів у військовослужбовців є психотроvmуючі фактори, які умовно поєднати у п'ять груп:

особистісні – обумовлені індивідуально-психологічними особливостями військовослужбовців (вразливістю, неврівноваженістю, обуренням) – сімейні, особистісні та службові переживання; сукупність поглядів, інтересів; моральні якості; схильність до нервово-психічних захворювань або їх наявність;

фізіологічні – пов'язані із незакінченим формуванням організму у більшості солдат та сержантів – перевтома; недосипання; захворювання, травми тощо;

соціальні – характеризують психологічні реакції особистості та її положення та роль у колективі, зміни звичних соціальних умов, можуть бути викликані конфліктними ситуаціями, категоричними реакціями на спробу самовираження, самоствердження особистості, необхідністю підпорядкування, образою тощо;

ситуативні – залежать від змін бойової обстановки, специфіки виконання бойових завдань; різних факторів бою; недостатньою інформованості; недостатнього бойового досвіду, знань тощо;

управлінські – призводять до травмування психіки військовослужбовців

Питання психології

через недостатню психолого-педагогічну підготовку командирів (начальників), нерозуміння посадовими особами психологічних станів окремих військовослужбовців, неврахування особливостей адаптування військовослужбовців до умов бойової обстановки, створення надмірних фізичних та емоційних навантажень, віддання суперечливих наказів, неупорядковану зміну діяльності підлеглих тощо [1,29-30].

Аналізуючи бойову діяльність обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані доктор психологічних наук В. Стасюк за змістом чинників, що впливають на морально-психологічний стан та поведінку особового складу, виділяє дві групи факторів:

об'єктивні – загальні фактори бойових умов, специфічні фактори особливих умов бойових дій, фактори надсильних і надслабких подразників (застосування зброї та бойової техніки, процес збройного протиборства);

суб'єктивні – специфічні фактори навколишнього середовища, які людина індивідуально переживає як загрозові, та фактори, що випливають з особливостей психофізіологічного розвитку сприйняття і відображення об'єктивної дійсності[4,78].

Цікавими є данні, які наводить В. Стасюк, щодо кількості бойових психогенних втрат, отриманих особовим складом під впливом загальних та специфічних факторів:

із 380 осіб, що не мали бойового досвіду, отримали бойові психогенні травми 216 (57%);

із 280 осіб, що мали бойовий досвід, отримали бойові психогенні травми 102 (44%);

із 83 осіб, що мали бойовий досвід і бойові психогенні втрати, ще раз отримали бойові психогенні травми 55 (66%) [1,30].

Досить цікавою з цього приводу є думка вітчизняного військового психолога М. Варія, який наголошує, що “поведінка особового складу в бойових умовах значно залежить від ходу бойових дій, успіху або невдачі, а формування морально-психологічного стану відбувається під впливом багаторівневих відношень двох контурів: зовнішнього і внутрішнього”. Перший (зовнішній) відображає вплив політичних, духовних, національних, соціальних та економічних факторів, процесів взаємодії; другий (внутрішній) пов'язаний із соціально-психологічними процесами, які відбуваються у військово-соціальной організації [1,29].

Крім того М. Варій, зазначає, що ефективність бойової діяльності залежить від морально-психологічного стану та “працездатності” військовослужбовців. Пояснюючи свою точку зору, він стверджує, що виконання бойових завдань вимагає від особового складу не тільки високої професійної підготовки, що у свою чергу передбачає належний рівень навичок і вмінь із виконання будь-яких дій, а й певних морально-психологічних якостей, сили волі, мобілізації всіх енергетичних запасів людини на виконання поставленого завдання. [1,29].

Досить цікавою є схема можливого реагування особистості на негативні фактори бойової обстановки запропонована Р. Лібіним [1,27] (рис.2).

Рис.2 Варіанти реагування особистості на стрес-фактори бойової обстановки

Враховуючи свій власний досвід, хотів би зазначити, що на початковому етапі збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей на поведінку та морально-психологічний стан особового складу дуже сильно впливав та був негативним подразником інформаційний фактор: потужний інформаційно-психологічний вплив противника на особовий склад через СМС-повідомлення, соціальні мережі та ЗМІ; розповсюдження через Інтернет-ресурси списків особового складу військових частин (підрозділів) та їх домашніх адрес, номери військових частин та місце їх дислокації; фейкова інформація про зраду командирів (начальників); дефіцит інформації про обстановку, можливих загрозах; нестача інформації, яка необхідна для прийняття рішень, часта відсутність зв'язку з іншими підрозділами; відсутність інформації про результати дій сусідніх підрозділів і про результати власних підрозділів, які виконували завдання на окремих напрямках, у відриві від основних сил.

Проведений аналіз як наукової літератури, так і друкованої періодики вказує на появу нових факторів, що являються похідними політичної та соціально-економічної ситуації в державі, а саме:

1. Відсутність чітко визначених суспільно-політичних позицій по відношенню до збройного конфлікту на Сході країни, що негативним чином впливає на формування бойової мотивації, загалом, та, зокрема на формування особистісних смислів участі у бойових діях, що значно ускладнює процес їх реабілітації у подальшому.

Військовий конфлікт на Донбасі, як локальний, відрізняється тим, що соціоекономічна сфера всього суспільства не змінюється. Громадяни України діляться на учасників воєнних дій та не учасників. Громадська думка щодо дій військовослужбовців, здебільшого, формується мирним населенням, не учасниками збройного конфлікту. Сприйняття локального воєнного конфлікту, ціннісні орієнтації по відношенню до нього, соціальні очікування військовослужбовців і мирного населення можуть суттєво відрізнитись. Отже суспільна реакція на воєнний конфлікт в майбутньому можуть посилювати посттравматичні стресові розлади у військовослужбовців і, як

наслідок, викликати дезадаптацію у мирному житті [6,231].

2. Бойова діяльність на практиці характеризується ослабленням (відсутністю) соціальних інститутів контролю (правоохоронних органів, командирів) над поведінкою людей через відсутність на полі бою представників системи охорони правопорядку і неможливість (небажання) офіцерів протистояти діям інших військовослужбовців. Наслідком цього є злочини проти військовополонених, мирного населення, мародерство, що являється для певної категорії учасників бойових дій більш травматичним, ніж бої.

3. Особливості тактики, що використовує супротивник (ведення вогню з населених пунктів, цілеспрямоване маскування супротивника під місцеве населення, активізація ворожих снайперів, мінна небезпека), призводить до неминучих випадків жертв серед військовослужбовців та мирного населення, що також чинить сильний негативний вплив на психологічний стан військовослужбовців.

4. Важливим фактором, що обумовлює успішність адаптації військовослужбовців до бойової обстановки і в наступному до умов мирного життя виявляється наявність психологічної підготовки. Враховуючи, що більшість військовослужбовців, які були призвані по мобілізації для участі у бойових діях на території Донецької та Луганської областей такої підготовки не мали, вірогідність виникнення у них посттравматичних розладів у подальшому житті досить висока.

5. Застарілі зразки озброєння та військової техніки, невідповідність бойової техніки та озброєння характеру вирішуваних завдань негативно впливає не тільки на ефективність дій особового складу в бою, а ще в більшій мірі на стан їхнього "бойового духу".

6. Збільшення терміну перебування та несвоєчасна ротація військовослужбовців в районі проведення операції Об'єднаних сил призводить до високого рівня стомлення, занепаду бойового духу, розвитку патологічних змін в психіці тощо.

Так німецький дослідник П. Дінтер виявив своєрідну закономірність, сутність якої полягає у тому, що процес адаптації до бойових дій триває приблизно 15-25 днів, на протязі яких військовослужбовець досягає піку своїх моральних і психофізіологічних можливостей. Після 30-40 днів безперервного перебування в безпосередньому зіткненні з

противником, за даними дослідника, настає їх швидкий спад, пов'язаний з виснаженням духовних і фізичних сил. Виходячи з цього автор вважає, що перебування в зоні бойових дій не повинно перевищувати 40 діб.

Р. Габріель довів, що після 45 діб безперервного перебування на полі бою військовослужбовці не будуть відправлені в місія відновлення, то за своїми психофізіологічними можливостями вони виявляються небоєздатними. Аналогічної точки зору дотримуються американські психіатри Р. Свонк і У. Маршан, на думку яких, у 98% військовослужбовців, які безперервно беруть участь у бойових діях протягом 35 діб, виникають ті чи інші психічні розлади [4, 101-102].

10. Стримування противника веденням оборони, відсутність активних наступальних дій, одноманітність обстановки приводить до виникнення психічного стану фрустрації (від лат. frustration – омана, марне очікування), який виникає при невідповідності реальної дійсності очікуванням людини. Стан фрустрації може виникнути при зіткненні з непереборними труднощами (наприклад, неможливістю отримати перемогу над супротивником, оскільки керівництво не віддає відповідного наказу) [6, 230-231].

11. Фактор соціальної незахищеності учасників бойових дій та їхніх родин у разі загибелі або каліцтва військовослужбовців.

12. Фактор проживання рідних та близьких на тимчасово окупованих територіях дуже сильно впливає, а іноді ускладнює або унеможлиблює виконання завдань за призначенням.

Всі перераховані вищі фактори, частота і тривалість їх впливу, сполучуваність один з одним визначаються рівнем підготовки та бойовим досвідом кожного військовослужбовця – учасника операції Об'єднаних сил, та на думку більшості дослідників, є предиктором розвитку

миттєвих та віддалених психічних порушень.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Отже сучасний бій висуває високі вимоги до особового складу військ (сил) та його морально-психологічного стану. Небезпечно для життя обстановку кожен сприймає залежно від власного розуміння мети бойових дій, ціннісних установок, рівня психологічної та військово-професійної підготовки, ставлення до противника, товаришів по службі, рівня довіри до командирів, рівня згуртованості колективу тощо.

2. Загалом для ефективної діяльності особового складу в бойових умовах необхідні: високий рівень мотивації поведінки для виконання поставленого бойового завдання; високий рівень сформованості морально-бойових якостей; військово-професійна майстерність; здатність швидко адаптуватися до бойової обстановки, вміння долати вплив негативних факторів бою, злагодженість військових колективів, авторитет командирів тощо.

3. Одним з ефективних інструментів подолання психотравмуючих факторів бойової діяльності особовим складом Збройних Сил України та інших складових Сил оборони є створення дієвої системи надання психологічної допомоги та реабілітації, яка повинна включати психодіагностичні, психотерапевтичні, психокорекційні профілактичні заходи, використовуючи при цьому як індивідуальні, так і групові форми психосоціальної роботи та проводитись на стратегічному, оперативному та тактичному рівні військового управління.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у обґрунтуванні рекомендацій щодо удосконалення системи надання психологічної допомоги та реабілітації в Збройних Силах України.

Список використаних джерел

1. Вилко В.М., Грицюк В.М., Дикун В.Г. та ін. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник за ред. Стасюка В.В. Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2012. 463 с.
2. Грицевич Т.Л., Гузенко І.М., Капінус О.С., та ін. Психологія бою: Посібник за ред. Романішина А.М. Львів: Астролябія, 2017. 352 с.
3. Комар З. Психологічна стійкість воїна: підручник для військових психологів. Київ, 2017. 184 с.
4. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. Київ: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2016. 412 с.
5. Современная военная психология под ред. А.Е. Тараса. Минск Харвест, 2003. 574 с.
6. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки №124,2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124_61 (дата звернення: 01.11.2019).

References

1. Vylko V.M., Hrytsiuk V.M., Dykun V.H. ta in. Moralno-psykholohichne zabezpechennia u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: pidruchnyk za red. Stasiuka V.V. Kyiv: NUOU im. I. Cherniakhovskoho, 2012. 463 s. (in Ukrainian).
2. Hrytsevykh T.L., Huzenko I.M., Kapinus O.S., ta in. Psykholohiia boiu: Posibnyk za red. Romanishyna A.M. Lviv: Astroliabiia, 2017. 352 s. (in Ukrainian).
3. Komar Z. Psykholohichna stiikist voina: pidruchnyk dlia viiskovykh psykholohiv. Kyiv, 2017. 184 s. (in Ukrainian).
4. Stasiuk V. V. Psykholohiia lokalnykh viin ta zbroinykh konfliktiv: pidruchnyk dlia slukhachiv ta studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kyiv: NUOU im. I. Cherniakhovskoho, 2016. 412 s. (in Ukrainian).
5. Sovremennaya voennaya psikhologiya pod red. A.Ye. Tarasa. Minsk Kharvest, 2003. 574 s. (in Russian).
6. Topol O.V. Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia uchasnykiv antyterrorystychnoi operatsii. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky №124,2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124_61 (data zvernennia: 01.11.2019). (in Ukrainian).

Резюме

Павлушенко С. слушатель Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

ПСИХОТРАВМИРУЮЩИЕ ФАКТОРЫ БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрено стресс-факторы боевой обстановки; проанализировано влияние психотравмирующих факторов на психику, поведение и морально-психологическое состояние военнослужащих.

Ключові слова: *стресс-факторы; психологическая помощь и реабилитация; посттравматические стрессовые расстройства.*

Summary

Pavlushenko S., National University of Defense of Ukraine of Ivan Chernyakhovsky
PSYCHOTRAMMING FACTORS OF MILITARY ACTIVITY

Along with gaining combat experience, military personnel involved in the Joint Force operation are physically and psychologically injured. By participating in hostilities, military personnel are in a situation that threatens their lives for a long time, they are indirectly experiencing the death, injury and injury of their fellow warriors, and psychological tension is maintained by constant negative expectations.

Creating an effective system of psychological assistance and rehabilitation in the present day is possible only under the understanding of the stress factors of combat activity and their impact on the personality, behavior and moral and psychological status of the personnel.

Purpose. Analysis of stress factors and their impact on the soldier's personality, his behavior and moral and psychological state.

Methods. The theoretical methods of research were used to solve the problems set in the work: analysis of scientific sources on the problem of research, synthesis, comparison, generalization.

Originality. For the first time, stress factors that negatively affect the psyche, behavior and moral and psychological state of the personnel involved in the operations of the Joint Forces have been analyzed and the need for further improvement of the system of psychological assistance and rehabilitation has been substantiated.

Conclusion: 1. Therefore, the modern battle places high demands on the personnel of the troops (forces) and its moral and psychological status. Everyone perceives a life-threatening situation depending on their own understanding of the purpose of hostilities, values, the level of psychological and military training, the attitude to the enemy, colleagues, the level of confidence in the commanders, the level of team cohesion, etc.

2. In general, the effective activity of personnel in combat conditions requires: a high level of motivation of behavior to perform the assigned task; high level of formation of moral and combat qualities; military and professional skills; the ability to quickly adapt to the combat environment, the ability to overcome the impact of negative factors of combat, the coherence of military teams and more.

3. One of the effective tools for overcoming the psycho-traumatic factors of combat activity by the personnel of the Armed Forces of Ukraine and other components of the Defense Forces is the creation of an effective system of providing psychological assistance and rehabilitation, which should include psycho-diagnostic, psychotherapeutic, psychocorrective preventive measures, and using individual group forms of psychosocial work and be conducted at the strategic, operational and tactical level of military management.

4. We see prospects for further research in substantiating the recommendations for improving the system of psychological assistance and rehabilitation in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *stressors; psychological assistance and rehabilitation; post-traumatic stress disorders.*